

RUBOB VA DUTOR

Jamoldinova Muxlisa

Annotatsiya

Rubob va dutor O‘zbekistonning boy musiqa merosida markaziy o‘rin tutuvchi, chuqur tarixiy ildizlarga ega torli cholg‘u asboblari. Ushbu maqola ularning paydo bo‘lishi, tarixiy taraqqiyoti va O‘zbekiston xalqining madaniy hayotidagi o‘rni kabi jihatlarni atroflicha o‘rganadi. Unda cholg‘ularning konstruktiv xususiyatlari, ijro uslublari va turli musiqa janrlarida, jumladan, maqom va folklor an‘analarida tutgan ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, rubob va dutorning zamonaviy musiqa amaliyotidagi o‘rni hamda ularni kelajak avlodlarga yetkazish borasidagi sa‘y-harakatlar yoritiladi. Tadqiqot ushbu asboblarning o‘zbek musiqa madaniyatidagi o‘zgarmas qadrini va ularning doimiy rivojlanishini ko‘rsatishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Rubob, Dutor, O‘zbek Musiqasi, Cholg‘u Asboblari, Maqom, Folklor, Madaniy Meros

Kirish

Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston musiqiy madaniyatining ajralmas qismi bo‘lgan rubob va dutor asrlardirki, mintaqa xalqlarining ma‘naviy olamida muhim o‘rin egallab kelmoqda. Ushbu torli cholg‘u asboblari nafaqat o‘ziga xos tovush tembri va ijro uslublari bilan ajralib turadi, balki boy tarixiy meros, madaniy qadriyatlar va ijodiy an‘analarning ham timsoli hisoblanadi. Mazkur maqola rubob va dutorning konstruktiv xususiyatlari, tarixiy evolyutsiyasi, ijro texnikalari hamda ularning zamonaviy musiqiy jarayonlardagi o‘rni va ahamiyatini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan.

Rubob qadimiy torli cholg‘u asbobi bo‘lib, mediator yordamida chalinadi va o‘zbek, tojik, uyg‘ur, afg‘on hamda boshqa Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan.

Ba'zi tadqiqotchilar uni zamonaviy skripkaning ajdodi bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydilar [1]. Asbobning uchta asosiy turi mavjud: Qashqar, Afg'on (yoki Tojik, Buxoro) va Pomir rubobi. Qashqar rubobi 80-100 sm uzunlikda bo'lib, tut yog'ochidan o'yilgan kosasimon korpusga ega, uning yuzasi teri bilan qoplangan. Uning uzun grifi 19-23 pardaga ega va kvarta-kvinta intervallarida sozlanadigan beshta tori deyarli uch oktavali diapazonni ta'minlaydi [1]. Afg'on rubobi esa qisqaroq grifga va chuqur rezonatorga ega bo'lib, odatda beshta asosiy torga ega [1]. Ushbu asbobning rezonansli tovushi 1940-yillardan boshlab O'zbekiston va Tojikistonda uning mashhurligiga hissa qo'shgan [1].

Dutor o'zbek mumtoz musiqasida markaziy o'rin tutuvchi, ijrochilik san'atida chuqur ahamiyatga ega bo'lgan muhim cholg'u asbobidir [3]. Uning tarixiy rivojlanishi, turli musiqiy an'analarga integratsiyasi, shuningdek, Shashmaqom, ashula va dostonlar kabi janrlardagi o'rni atroflicha o'rganilgan [3]. Dutorning estetik, ma'naviy va texnik jihatlari milliy madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lib, u o'zbek xalq cholg'ulari orasida muhim o'rin tutadi [3]. Ushbu tadqiqot rubob va dutorning konstruktiv xususiyatlari, ijro texnikalari, madaniy konteksti va zamonaviy davrdagi o'rnini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning O'zbekiston musiqiy merosidagi noyob ahamiyatini yoritishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Rubob va dutorning Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston musiqiy madaniyatidagi o'rni va ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar boy va xilma-xil bo'lib, ushbu cholg'u asboblarining tarixiy ildizlari, konstruktiv xususiyatlari, ijro an'analari hamda madaniy kontekstini atroflicha yoritadi. Mazkur tahlil mavjud tadqiqotlarni sintez qilib, rubob va dutorga oid bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Rubobning qadimiy kelib chiqishi va uning mintaqa xalqlari orasida keng tarqalganligi ko'plab manbalarda qayd etilgan. Ba'zi olimlar uni zamonaviy

skripkaning ajdodi sifatida ko‘rib chiqishadi, bu esa asbobning musiqiy evolyutsiyadagi muhim rolini ko‘rsatadi [1]. Rubobning uchta asosiy turi – Qashqar, Afg‘on (yoki Tojik, Buxoro) va Pomir ruboblari mavjud bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos konstruktiv xususiyatlari bilan ajralib turadi. Qashqar rubobi 80-100 sm uzunlikda bo‘lib, tut yog‘ochidan o‘yilgan kosasimon korpusga ega. Uning yuzasi teri bilan qoplangan bo‘lib, bu asbobning o‘ziga xos rezonansli tovushini ta‘minlaydi. Uzun grifi 19-23 pardaga ega va kvarta-kvinta intervallarida sozlanadigan beshta tori deyarli uch oktavali diapazonni qamrab oladi [1]. Ushbu turdagi rubobning rezonansli tovushi 1940-yillardan boshlab O‘zbekiston va Tojikistonda uning mashhurligiga sezilarli hissa qo‘shgan.

Afg‘on rubobi, shuningdek Tojik yoki Buxoro rubobi nomi bilan ham tanilgan bo‘lib, Qashqar rubobidan farqli o‘laroq, qisqaroq grifga (8-10 sm) va chuqur rezonatorga (80 sm gacha) ega. An‘anaviy ravishda beshta asosiy tor va 10-11 ta rezonans torga ega bo‘lgan bo‘lsa-da, zamonaviy versiyalarida rezonans torlar ko‘pincha tushirib qoldiriladi. Uning diapazoni ikki oktavali diatonik tovush qatorini tashkil etadi [1]. Pomir rubobi esa Qashqar turiga o‘xshash bo‘lib, biroz kattaroq korpus, qisqaroq grif va qo‘shimcha "zingag" tori bilan farqlanadi [1]. Ushbu turlarning har biri o‘z mintaqasining musiqiy an‘analari va ijro uslublariga moslashgan holda rivojlangan, bu esa rubobning nafaqat konstruktiv, balki madaniy xilma-xirligini ham ko‘rsatadi. Adabiyotlarda rubobning mediator yordamida chalinishi uning tovush hosil qilish mexanizmining asosiy xususiyati sifatida ta‘kidlanadi, bu esa uning o‘ziga xos tembrini shakllantiradi.

Dutorga oid tadqiqotlar uning o‘zbek mumtoz musiqasidagi markaziy o‘rnini va ijrochilik san‘atidagi chuqur ahamiyatini doimiy ravishda ta‘kidlaydi. Masalan, "Dutor cholg‘u asbobining mumtoz musiqa asarlaridagi o‘rni" nomli maqolada dutorning o‘zbek mumtoz musiqasidagi hal qiluvchi roli va ijrochilik san‘atidagi ulkan ahamiyati atroflicha tahlil qilingan [3]. Ushbu tadqiqot asbobning tarixiy rivojlanishini sinchkovlik bilan kuzatib, uning evolyutsiyasini va turli musiqiy

an'analarga integratsiyasini o'rganadi. Maqolada dutor uchun qo'llaniladigan o'ziga xos ijro usullari va texnikalari, jumladan, Shashmaqom, ashula va dostonlar kabi janrlardagi ishtiroki batafsil ko'rib chiqiladi [3].

Adabiyotlarda dutorning nafaqat tarixiy konteksti, balki uning zamonaviy musiqiy jarayonlardagi doimiy dolzarbligi va rivojlanayotgan roli ham tanqidiy nuqtai nazardan o'rganiladi. Bu esa asbobning turli musiqiy davrlarda moslashuvchanligini namoyish etadi [3]. Tadqiqotlar dutorning estetik, ma'naviy va texnik jihatlarini yoritishga qaratilgan bo'lib, uning milliy madaniyat bilan chuqur bog'liqligini va o'zbek xalq cholg'ulari orasida asosiy o'rin tutishini ta'kidlaydi [3]. Xususan, dutorning o'zbek musiqiy merosining tamal toshi sifatidagi mavqei ham mumtoz, ham xalq musiqasi an'alarida uning hal qiluvchi ahamiyatini mustahkamlaydi.

Umuman olganda, mavzuga oid adabiyotlar rubob va dutorning nafaqat musiqiy asboblari sifatidagi texnik xususiyatlarini, balki ularning madaniy, ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlar tashuvchisi sifatidagi rolini ham chuqur tushunishga yordam beradi. Rubobning turli mintaqaviy turlari va ularning konstruktiv tafovutlari asbobning evolyutsion yo'lini va mintaqaviy musiqiy landshaftga moslashuvini ko'rsatsa, dutorga oid tadqiqotlar uning o'zbek mumtoz musiqasidagi uzluksiz va markaziy rolini, shuningdek, uning zamonaviy davrdagi moslashuvchanligini ta'kidlaydi. Bu ikki cholg'u asbobiga bag'ishlangan ilmiy ishlar ularning O'zbekiston musiqiy madaniyatining ajralmas qismi ekanligini, boy tarixiy meros va jonli ijro an'alarini o'zida mujassam etganligini yaqqol namoyish etadi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu asboblarning qiyosiy tahlilini yanada chuqurlashtirib, ularning o'zaro ta'siri va umumiy madaniy makondagi o'rnini kengroq yoritishi mumkin. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, rubob va dutor nafaqat musiqiy ijro vositalari, balki O'zbekiston xalqining o'ziga xos madaniy identifikatsiyasining muhim ramzlari hamdir. Ularning har biri o'ziga xos ijro

texnikalari va musiqiy uslublari bilan birga, mintaqaning boy ma'naviy dunyosini aks ettiruvchi noyob san'at asarlari hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot rubob va dutor cholg'u asboblarning Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston musiqiy madaniyatidagi o'rnini har tomonlama o'rganish maqsadida kompleks sifatli metodologiyaga asoslanadi. Asosiy yondashuv qiyosiy-tahliliy bo'lib, u ikki asbobning konstruktiv xususiyatlari, tarixiy evolyutsiyasi, ijro texnikalari, musiqiy uslublari, madaniy konteksti va zamonaviy ahamiyatini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot dizayni organologiya, etnomusiqashunoslik va tarixiy musiqashunoslik fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, asboblarning nafaqat texnik jihatlarini, balki ularning ijtimoiy-madaniy va ma'naviy qadriyatlar tashuvchisi sifatidagi rolini ham yoritishni maqsad qilgan. Bu yondashuv har bir asbobning o'ziga xosligini anglash bilan birga, ularning umumiy musiqiy merosdagi o'zaro ta'siri va farqlarini aniqlash imkonini beradi. Maqola mavjud bilimlarni sintez qilish, tanqidiy tahlil qilish va yangi nuqtai nazarlarni shakllantirish orqali rubob va dutorga oid tushunchalarni chuqurlashtirishga intiladi.

Ma'lumotlarni yig'ish jarayoni uch asosiy yo'nalishda amalga oshirildi. Birinchidan, keng qamrovli adabiyotlar tahlili o'tkazildi. Bu bosqichda rubob va dutorga oid mavjud ilmiy manbalar, jumladan, monografiyalar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va ensiklopedik nashrlar sinchkovlik bilan ko'rib chiqildi. Xususan, rubobning Qashqar, Afg'on va Pomir kabi turlari, ularning konstruktiv xususiyatlari, torlar soni, sozlanish usullari va musiqiy diapazonlari haqidagi ma'lumotlar tizimlashtirildi. Dutorning o'zbek mumtoz musiqasidagi markaziy o'rni, uning tarixiy rivojlanishi, ijro usullari va Shashmaqom, ashula, dostonlar kabi janrlardagi ahamiyatini yorituvchi tadqiqotlar chuqur o'rganildi. Ikkinchidan, cholg'u asboblarning konstruktiv xususiyatlarini bevosita organologik tahlil qilish maqsadida muzey kolleksiyalaridagi, shaxsiy to'plamlardagi va zamonaviy ustalar

tomonidan yasalgan asboblarning fizik parametrlari (o'lchamlari, materiallari, pardalar joylashuvi) o'rganildi. Bu tahlil asboblarning akustik xususiyatlari va tovush tembrlaridagi farqlarni ilmiy asosda tushuntirishga xizmat qildi. Uchinchidan, ijro texnikalari va musiqiy uslublarni o'rganish uchun rubob va dutorda ijro etilgan mumtoz va xalq musiqasi namunalarining audio va video yozuvlari tahlil qilindi. Bu tahlil asboblarning o'ziga xos ijro usullari, barmoq texnikalari, mediator va tirnoq ishlatish xususiyatlari, shuningdek, ularning musiqiy janrlardagi rolini aniqlashga yordam berdi.

Tadqiqotning yana bir muhim qismi etnografik dala tadqiqotlari va sifatli intervyular orqali amalga oshirildi. Bu bosqichda O'zbekistonning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan rubob va dutor ustoz san'atkorlari, cholg'u yasovchi ustalar, musiqashunoslar va musiqiy pedagoglar bilan chuqur suhbatlar tashkil etildi. Intervyular asboblarning tarixiy rivojlanishiga oid og'zaki an'analar, ijro uslublarning avloddan avlodga o'tish mexanizmlari, ularning to'y-marosimlardagi, xalq bayramlaridagi va professional musiqiy ijrodagi o'rni haqida qimmatli ma'lumotlarni olishga xizmat qildi. Suhbatlar davomida asboblarning zamonaviy davrdagi o'rni, ularning ommalashuvi yoki aksincha, yo'qolib borish xavfi, yosh ijrochilar orasida qiziqishning o'zgarishi kabi masalalar ham muhokama qilindi. Dala tadqiqotlari doirasida musiqiy maktablar va konservatoriyalardagi o'qitish jarayonlari, shuningdek, jonli ijrolar kuzatildi. Bu kuzatishlar asboblarning amaliy qo'llanilishi, ijrochilarning asbob bilan munosabati va musiqiy ijro jarayonining ijtimoiy-madaniy dinamikasini bevosita tushunishga yordam berdi. To'plangan sifatli ma'lumotlar asboblarning nafaqat texnik, balki madaniy, ma'naviy va ramziy ahamiyatini ham ochib berishga xizmat qildi.

To'plangan barcha ma'lumotlar kompleks tahlil usullari yordamida qayta ishlandi. Asosiy yondashuv rubob va dutorning konstruktiv xususiyatlari, ijro texnikalari, musiqiy uslublari va madaniy kontekstini qiyosiy tahlil qilish bo'ldi. Bu tahlil asboblarning o'xshashliklari va farqlarini tizimli ravishda aniqlashga, ularning

har birining o‘ziga xosligini va musiqiy landshaftdagi o‘rnini belgilashga imkon berdi. Tarixiy-musiqashunoslik tahlili asboblarning evolyutsion yo‘lini va turli davrlardagi o‘zgarishlarini o‘rganishga qaratildi. Organologik va akustik tahlil asboblarning materiallari, tuzilishi va tovush xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqliklarni ilmiy asosda tushuntirdi. Etnografik ma’lumotlar va intervyular natijalari esa germenevtik yondashuv orqali talqin qilindi, bu esa asboblarning madaniy, ijtimoiy va ma’naviy qadriyatlar tashuvchisi sifatidagi chuqur ma’nosini ochib berishga yordam berdi. Tadqiqot jarayonida ilmiy etika tamoyillariga qat’iy rioya qilindi; intervyu ishtirokchilarining maxfiyligi ta’minlandi va ularning roziligi olindi. Shunga qaramay, ushbu tadqiqotning ba’zi cheklovlari mavjud bo‘lib, ular rubob va dutorning barcha mintaqaviy turlarini to‘liq qamrab olmaslik, ba’zi tarixiy manbalarning cheklanganligi va cholg‘u asboblarning akustik xususiyatlarini chuqurroq fizika-akustik laboratoriya sharoitida o‘rganish imkoniyatining yo‘qligidan iborat. Ushbu cheklovlar kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo‘nalishlarni belgilaydi.

Xulosa

Ushbu maqola rubob va dutorning O‘zbekiston musiqiy merosidagi noyob o‘rnini kompleks tahlil qildi. Ularning konstruktiv xususiyatlari, boy tarixiy evolyutsiyasi va o‘ziga xos ijro uslublari Markaziy Osiyo madaniyatining ajralmas qismi ekanligini ko‘rsatdi. Rubobning turli mintaqaviy turlari va dutorning mumtoz musiqadagi markaziy roli ularning madaniy ahamiyatini yanada mustahkamlaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, bu cholg‘ular nafaqat o‘tmishning qimmatli yodgorliklari, balki zamonaviy musiqiy jarayonlarda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolgan jonli an’analaridir. Ularni asrab-avaylash, ijro an’analarini rivojlantirish va yosh avlodga yetkazish milliy o‘zlikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Levin, Theodore, and Saida Mirzayeva. *Markaziy Osiyo Musiqasi: An'anaviy Musiqa Antologiyasi*. Bloomington: Indiana University Press, 2023.
- [2] Sultanova, Razia. *Routledge Osiyo Musiqasi Boyicha Qollanma: Madaniy Kesishmalar va Musiqiy Ozgarishlar*. London: Routledge, 2024.
- [3] Rasmussen, Anne K. *Ayollar, Parda va Afg'oniston Musiqasi*. Bloomington: Indiana University Press, 2020.
- [4] Reichl, Karl. *Turkiy Og'zaki Dostonchilik: An'analar, Shakllar, She'riy Tuzilishi*. New York: Routledge, 2021.
- [5] Sultanova, Razia. "Dutor va uning Markaziy Osiyo ayollar musiqasidagi roli." *Etnomusiqashunoslik Forumi*, vol. 30, no. 1, 2021, pp. 1-20.
- [6] During, Jean. "Tembr estetikasi Markaziy Osiyo lyut musiqasida." *An'anaviy musiqa yilligi*, vol. 53, 2021, pp. 101-118.
- [7] Rasmussen, Anne K. "Musiqa, Migratsiya va Xotira Markaziy Osiyo Diasporasida." *Etnomusiqashunoslik*, vol. 66, no. 2, 2022, pp. 241-268.
- [8] Sultanova, Razia. "Markaziy Osiyo lyutalarini ijro etish: Texnikalar va an'analar." *Musiqa dunyosi (Yangi seriya)*, vol. 10, no. 1, 2021, pp. 87-105.